

Ukazuje, že je to především technika sociologických výzkumů, a vysvětluje některé základy jejich metodiky.

Závěrem píše L. M. Drobížeová o současném dialektickém procesu diferenciaci a integraci věd. Uvádí, jak vzájemná součinnost historiografie s takovými vědami, jako je sociologie a sociální psychologie, obohacuje možnosti historického bádání. Sociologická literatura se stává nezbytným prvkem historiografie. Historik má navíc možnost sám využívat metody konkrétních sociologických výzkumů.

Vzájemná spolupráce je přínosem i pro sociologii. Historický aspekt zkoumání pomáhá sociologům určovat genetické závislosti a úplněji vidět předmět svého zkoumání. Historický přístup je pro sociologa nezbytný i při teoretické analýze získaného materiálu. Má-li spolehlivě interpretovat nová data, musí určit jejich vztah k datům získaným v minulosti. Zkoumají-li se dlouhotrvající procesy, může se historický způsob bádání stát pro sociology dokonce základní metodou poznání. Kromě toho při vlastním sběru materiálu sociolog zpravidla čerpá z tradičních historických pramenů, různých dokumentů apod. — zkušenosti historika-specialisty ulehčují a obohacují sociologický výzkum. Autorka se hlásí k aktivnímu bojovníkům za vzájemnou spolupráci historie a sociologie. Zároveň zdůrazňuje, že jak historiografické, tak i sociologické bádání vyžaduje speciální vědomosti a návyky. Nesprávné nahrazování jednoho specialisty druhým nevyhnutelně může vést k narušení elementárních profesionálních požadavků. Jde proto především o rozumné rozdělení práce a sjednocení úsilí o komplexní poznání sociálních procesů. Efektivní součinnost historiografie a sociologie však nevyhnutelně vyžaduje vzájemné poznání zvláštnosti každé vědy, jejich předmětu, metodiky i způsobů práce.

Podrobnosti, které jsme uvedli v této informaci o práci L. M. Drobížeové, nejsou náhodné. Domníváme se, že v uplynulých letech jsme u nás v Československu poněkud zanedbali právě tuto užitečnou a nutnou stránku spolupráce dvou blízkých, ale přece specifických věd. Měla by to být tedy určitá výzva, k níž nám sovětští historikové a sociologové dávají příklad.

Karel Bláha

Sociologičeskije i ekonomičeskije problemy obrazovanija (Sociologické a ekonomické problémy vzdělání)

Odp. red. V. N. Turčenko. Novosibirsk, Nauka 1969, 434 s.

Všobecně je známo, že sibiřská pobočka Akademie věd SSSR dosahuje v nejrůznějších vědních oblastech velmi významných výsledků. V poslední době se zde začíná velmi slibně rozvíjet také sociologie. Příkladem je sborník *Sociologické a ekonomické problémy vzdělání*, který sestavil kolektiv pracovníků při katedře filosofie sibiřské pobočky Akademie věd SSSR. Tato výzkumná skupina se začala v roce 1967 zabývat sociálními problémy učitelů. Nespornou předností

je, že se skládá ze zástupců nejrůznějších oborů, tj. filosofie, sociologie, ekonomie, pedagogiky, psychologie, historie a matematiky. Tato kooperace je podnětná a pro budoucí vývoj vědy nezbytná.

Sborník je rozčleněn na dvě části. První je věnována praxi a výzkumu vzdělání a jsou v ní naznačeny některé teoretické a metodologické otázky. Jsou zde také zachyceny výsledky empirického šetření nejrůznějších aspektů této problematiky vztahující se k předpokladům a podmínkám všestranného rozvoje dětí, studující mládeže a pracujících. Druhá část se zabývá komplexem problémů spjatých s profesionální činností učitelů. Zkoumá úlohu vědecké organizace práce v souvislosti s časovým rozpočtem, upozorňuje na specifické rysy práce ve venkovských školách, zaměřuje se dále na otázky vztahu k profesi a snaží se též postihnout podstatu společenské role a funkci učitele.

Sborník v tomto směru čerpá z empirického výzkumu učitelů Novosibirské oblasti, který byl uvedeným výzkumným kolektivem koncipován a proveden v letech 1967—1968. Na organizaci se podílela celá řada dalších spolupracovníků, a to vysokoškolských pracovníků jiných institucí, politických pracovníků, posluchačů vysoké školy stranické a také učitelů. Projekt byl současně použit k výzkumu v Burjatské ASSR a ve Pskovské oblasti. Získané poznatky sice nejsou v tomto sborníku zachyceny, ale budou vzájemně srovnávány a umožní vyvození obecnějších závěrů.

Je zřejmé, že obsah tohoto kolektivního díla je velmi různorodý. Recenze může proto poskytnout pouze základní informaci o řadě otázek zde řešených.

*

První část zahajuje příspěvek V. N. Turčenka, hlavního redaktora celého sborníku. V této úvodní studii, nazvané *Sociologie a systém vzdělání*, jsou nastíněna obecnější teoretická východiska k problematice lidového vzdělání. Přínosem této koncepce je systémová interpretace sféry vzdělání jako významného elementu společenského systému. Zvolený přístup je založen na základních principech moderní vědy, ve které se systémové hledisko stále více prosazuje.

Autor soudí, že při sociologické analýze celostního systému vzdělání je třeba přihlížet k závěrům ostatních vědních oborů. Integrativní funkci ve vědeckém zkoumání problematiky vzdělání však připisuje sociologii, která podle něho dosud nevyužila svých velikých možností, a zdůrazňuje v tomto smyslu její perspektivnost. Značný význam má podle něho konstrukce teoretických modelů, které by adekvátně a celostně obrazy systémový substrát oblasti vzdělání.

Dále se V. N. Turčenko zmíní o některých základních úkolech, před nimiž sociologie vzdělání v současnosti stojí. Jde například o rozpracování problému sociálního významu vzdělání ve společenském systému, úlohy vědy, rodiny, rozvoje vzdělání a kulturní úrovně pracujících mas, apod.

V další části článku autor přechází ke konkrétním otázkám socialistického systému vzdělání. Naznačuje problémy nesouladu mezi kvantitativními ukazateli a kvalitou výuky, efektivnosti fungování systému vzdělání včetně školního vzdělání, především střední školy, vztahu předškolní a školní výchovy, aj. Polemizuje s modelem školy jako uzavřeného systému.

V. N. Turčenko konstatuje, že vliv vzdělání na všechny složky života společnosti významně roste, a dochází k závěru, že celková perspektiva progresu výroby a strategie velké vědy jsou bezprostředně spjaté s otázkami zvýšení efektivnosti vzdělání. Proto považuje organizaci širokých výzkumů této oblasti za vysoce aktuální.

Príspevek V. N. Turčenka považujeme za nejvýznamnější, protože vyjadřuje teoretické krédo celého sborníku a protože kromě toho většina závažných problémů, které jsou zde nadhrozeny, je charakteristická i pro naše podmínky.

A. G. Pusep ve stati *Volný čas a zvyšování úrovně všeobecného a odborného vzdělání* vychází z teze, že oba typy vzdělání jsou nejdůležitějšími ukazateli kulturně technické úrovně pracujících. Tuto premisu dokumentuje výsledky empirického šetření vyplývajícími z analýzy časového rozpočtu pracujících, zvláště z rozsahu a struktury volného času, která zachycuje vliv některých sociálně ekonomických a demografických faktorů na rozšiřování všeobecného i odborného vzdělání pracujícího obyvatelstva. Komparace v této sféře ukazuje, že tendence ke zvyšování úrovně vzdělání je v socialistických zemích, zvláště v SSSR, mnohem silnější než ve státech kapitalistických.

Cílem stati F. A. Baturina *Vzestup úrovně vzdělání – nejdůležitější podmínka rozvoje aktivity pracujících* je poukázat na význam souhry těchto dvou činitelů, vyjádřit závislost aktivity pracujících na úrovni vzdělání v kvantitativních ukazatelích a navrhnout některé konkrétní formy zvyšování kulturně technické úrovně, a tím současně výrobní a sociální aktivity pracujících. Výsledky výzkumů podle autora potvrzují, že míra aktivní účasti na společenské práci se zvyšuje úměrně se stupněm dosaženého vzdělání.

Další stať, *Hypotéza vzniku tvůrčích schopností*, jejímž autorem je B. P. Nikitin, je velmi zajímavým a podnětným příspěvkem k problematice předškolní výchovy a rané školní výchovy. Autor zde reaguje na požadavky vědeckotechnické revoluce a dokazuje, že je třeba využít vysokého intelektuálního potenciálu dětí v předškolním věku a zajistit jeho optimální rozvoj v předškolních zařízeních. V této souvislosti upozorňuje též na nutnost kvalitativního přebudování celého systému vzdělání a podstatného zvýšení efektivnosti fungování tohoto systému. Své teoretické východisko autor dokumentuje experimentálně. Problém předškolní výchovy by měl v současnosti stát v popředí pozornosti naší pedagogiky i ostatních vědních oborů, neboť je velmi závažný a může mít široký společensko-ekonomický dosah.

J. V. Šarov ve stati *Typy současných středoškolských studentů* vychází z předpokladu, že se výsledek výchovné práce odráží ve vytvoření určitých typů osobnosti. Tato hypotéza byla ověřena empirickým výzkumem středoškolské mládeže (9.–10. třídy). Autor rozlišuje tyto typy: všestranný-harmonický, intelektuálně teoretický, praktický, společensko-organizátorský, hravý a inertní. Kritériem výzkumu byl vztah k základním druhům činnosti, tj. ke studiu, ke společensky prospěšné výrobní a organizační práci. Uvedenou typologii by bylo možné aplikovat i v některých našich výzkumech.

G. A. Bachmetjevová, G. M. Bolšakovová a J. D. Karpov řeší otázku *využití osobních dokumentů při zkoumání sociálních problémů studující mládeže*. Autoři stručně nastiňují dějiny vzniku a vývoje biografické metody, základní principy a způsoby jejího využití v konkrétních výzkumech a uvádějí výsledky zkoumání hodnotových orientací středoškolských studentů.

Další stať (L. I. Tulčinskij, A. I. Ščerbakov) se zabývá problematikou *metodiky stanovení hodnoty přípravy specialistů*. Své úvahy autoři konkretizují na příkladech z oblasti hornictví.

G. F. Varaksinová v příspěvku *Axiomatická metoda v sociologii vzdělání* tuto metodu definuje a poukazuje na její úlohu jak ve výstavbě teorie, tak ve většině empirických sociologických výzkumů. Podle autorky dovoluje konstrukce matematických modelů hlubší poznání daného sociálního jevu, a proto je formalizace často nevyhnutelná. Tento předpoklad dokumentuje G. F. Varaksinová pokusem axiomaticky postihnout problém sociální pozice učitele.

*

Druhá část sborníku je věnována širokému okruhu otázek vztahujících se k práci, volnému času a odpočinku učitelů. Prvních šest statí se soustřeďuje na různé aspekty časového rozpočtu učitele.

L. F. Kolesnikov v článku *Vědecká organizace práce ve škole a problém pracovního dne učitele* konstatuje, že organizace práce ve školách je dosud neuspokojivá, a zdůrazňuje nutnost jejího důsledného zavádění. V této souvislosti upozorňuje na důležitost výzkumu racionálního využívání časového rozpočtu učitelů.

Na tuto otázku navazuje další stať *O struktuře časového rozpočtu učitele* (A. G. Pusep, V. N. Turčenko, L. F. Kolesnikov), která podává komplexní schéma jednotlivých položek časového rozpočtu učitele, podchycující jak pracovní dobu, tak i dobu mimopracovní a v jejím rámci též sféru volného času. V tomto přehledu jsou vyčerpávajícím způsobem shrnuty všechny složky časového fondu učitele. V závěru autoři odkazují na některé výsledky empirického výzkumu této problematiky.

Další článek, nazvaný *Zkušenosti ze zkoumání časového rozpočtu učitele* (L. F. Kolesnikov, A. D. Kolobov, A. G. Pusep, V. N. Turčenko), shrnuje výsledky rozsáhlého em-

pirického výzkumu tohoto problému. Poukazuje na velké pracovní zatížení učitelů základních a vyšších škol ve městech i na venkově, ale na nedostatek volného času na studium a sebevzdělávání, zvyšování kvalifikace a společenskou činnost. Zdůrazňuje potřebu zlepšení organizace práce, zkrácení pracovní doby učitelů a rozšíření sféry volného času této velké sociálně profesionální skupiny sovětské inteligence.

Také stať *O některých výsledcích zkoumání časového rozpočtu učitelů Sverdlovska* (S. S. Sergejev, A. P. Gubinová, B. L. Cypin) se zabývá stejnými otázkami. Vychází z empirického výzkumu učitelů základních a středních škol a dochází k obdobným závěrům jako předcházející příspěvek.

G. A. Kaverau ve své stati vyčlenil z celé problematiky otázku *struktury pracovní doby venkovského učitele*. Autor se domnívá, že přetížení učitele základní a střední školy plyne především z duality funkce vzdělávací a výchovné. Tento rozpor snižuje schopnost učitele soustředit se na dosažení vysoké kvality vyučovacího procesu. Uvádí zajímavý názor, že tento nedostatek by bylo možné odstranit převedením všech výchovných funkcí na speciálně připravované vychovatele. Tím by bylo současně dosaženo uvolnění učitele, kterého autor nazývá učitelem-predmetníkem, pro přípravu na vyučování a také pro sebevzdělání. Otázkou zůstává, do jaké míry by se podařilo docílit souladu, zajistit nejtěsnější formy spolupráce mezi učitelem a vychovatelem, aby získala celostní charakter a aby nedocházelo ke konfliktním situacím. Zdá se, že určitým řešením by bylo spíše zintenzivnění výchovného působení školních družin.

K uvedenému sérii se řadí ještě další článek L. S. Korovina, zabývající se problémem *stanovení rozsahu a struktury celkového pracovního zatížení učitele základní školy*. V této souvislosti autor mimo jiné poukazuje také na to, že je třeba zlepšit materiální podmínky učitelů.

S. S. Sergejev a B. L. Cypin se ve stati *Některé otázky přípravy pedagogických kádrů pro venkovské školy* zabývají některými konkrétními problémy přechodu k zavedení všeobecného středoškolského vzdělání v SSSR. Tato situace předpokládá zvýšení nároků na učitele, zvláště na venkově. Důraz je kladen především na vysokou úroveň kvalifikace pedagogických kádrů, která může zajistit celkový kvalitativní vzestup všeobecně vzdělávací přípravy žáků středních škol. Argumentace je podložena statistickými údaji. Autoři doporučují tato řešení: orientaci na přípravu učitelů z řad venkovského obyvatelstva, aby bylo zamezeno fluktuaci učitelů, a široké zaměření výchovy učitelů na práci v podmínkách venkova.

Problémy venkovské školy základní a střední se zabývá také příspěvek S. L. Kostaňana a G. A. Kaveraua, který zkoumá otázky materiálně technické báze vyučování, materiální podmínky učitelů, které je třeba zlepšit, a také fluktuaci pedagogických kádrů.

N. A. Beljajevová ve stati *Vztah učitele*

k profesi provádí na základě statistického materiálu analýzu některých ukazatelů vztahu učitelů základních a středních škol k jejich profesi a srovnává je s různými jinými objektivními a subjektivními faktory.

Velmi zajímavý a podnětný je příspěvek, který vypracovali L. G. Borisovová a V. N. Turčenko — *Zdokonalování systému dělby práce a profesionální funkce role učitele*. Teoreticky fundovaní autoři definují pojmy role a funkce a zavádějí pojem rolové funkce. Nastihují základní problémy profesionální role učitele v současnosti a komplex funkcí, které z této role vyplývají. Zvláště velkou pozornost věnují otázkám konfliktu rolí, který je charakteristickým rysem profese soudobého učitele. Autoři vypočítávají protiklady v profesionální roli učitele, spočívající v nedostatečně rozvinutém systému dělby pedagogické práce, a to podle specializace, postavení a kvalifikace učitele. Racionalizaci dělby práce považují autoři za racionální cestu k rozřešení základních rozporů projevujících se v profesi učitele.

Poslední dva články se dotýkají některých problémů plynoucích z moderního vývoje vědy a techniky, se kterými se musí pedagogika i sociologie postupně vyrovnávat.

G. M. Kočetov se v článku *K otázce sociálních funkcí učitelů* zabývá pedagogickými a sociálními problémy školy a uvažuje o změnách některých sociálních funkcí učitele v současnosti. Učitel dnes již není jediným zdrojem informací, ale spíše dirigentem proudu informací, operátorem řídicího procesu rozumového vývoje. Je proto nucen svou funkci modifikovat přiměřeně k nové situaci. Z toho musí vycházet též příprava učitelských kádrů.

V. Z. Kogan v článku *Učitel jako zdroj sociologické informace* analyzuje tuto problematiku z historického hlediska. Soudí, že na učitele je možno pohlížet jako na potenciálního výzkumníka, a připomíná podíl učitelů na realizaci množství prvních empirických výzkumů, které v Rusku probíhaly již v posledních desetiletích 19. století. Jednalo se konkrétně o účast na výzkumu čtenářských zájmů, který podle autora byl dokladem vzrůstu potřeby informace.

Recenzovaný sborník se soustředil na velmi široký okruh problémů vztahujících se přímo nebo vzdáleněji k sociologii vzdělání. Jde o velmi pozoruhodnou a seriózní zpracovanou publikaci. Značný rozsah sborníku nedovoluje podrobněji zhodnocení některých zajímavých příspěvků. Je však možno říci, že podíl jednotlivých autorů na této kolektivní práci je poměrně vyrovnaný.

Práce ukazuje naléhavou nutnost dále rozvíjet specificky sociologickou celostní interpretaci problematiky vzdělání, a to z hlediska teoretického, metodologického i empirického. Analytický přístup k jednotlivým aspektům vzdělání pomáhá vytvářet předpoklady pro budoucí syntézu.

Kladem sborníku je, že řada autorů své závěry přesvědčivě dokumentuje rozbořem

obsáhleho materiálu vytěženého z empirického výzkumu. Konstruktivní je i snaha řešit aktuální otázky, které vyplynuly z požadavků moderního vývoje vědy a techniky. Je také třeba vyzvednout schopnost realistického pohledu na problémy soudobého systému vzdělání, neboť odhalováním a zkoumáním jeho protikladů je možné se přiblížit k jejich praktickému překonání. Analogické problémy se objevují i u nás, a proto je nutné se zamyslet nad návrhem k jejich řešení, který poskytuje sovětská věda.

Z celé bohaté palety otázek rozpracovávaných v recenzovaném sborníku může čerpat nejen sociologie, ale také pedagogika a psychologie.

Jana Puršová

T. M. Dautov: Ličnost kak sociologičeskaja problema (Osobnost jako sociologický problém)

Alma-Ata, Nauka 1970. 253 s.

Není náhodou, že v posledních letech je v sovětské společenskovední literatuře věnována stále větší pozornost problému člověka. Formování nového člověka je totiž jedním z nejdůležitějších úkolů a předpokladů výstavby nové společnosti; proto je nezbytné, aby se představitelé všech společenských věd věnovali řešení teoretických problémů osobnosti. O tom, že tomuto tematickému komplexu je věnována značná pozornost nejenom sovětských psychologů a filosofů, ale i sociologů, svědčí dlouhá řada knižních a časopiseckých titulů, jako například: *Garmoničeskij čelovek* (kol., Moskva 1965), *Rabota i razvitiye ličnosti* (kol., Leningrad 1965), *Čelovek i tehnika* (Lomov, B. F., Moskva 1966), *Duševnyj progress ličnosti i kommunizm* (kol., Kijev 1966), *Někotoryje sociologičeskije voprosy formirovanija ličnosti* (Kražev, P. E., Voprosy filosofii 1966, č. 7), *Čelovek i jego rabota* (kol., Moskva 1967), *Duchovnoje razvitiye ličnosti* (kol., Sverdlovsk 1967), *Sociologija ličnosti* (Kon, I. S., Moskva (1967), *Čelovek kak predmet poznaniya* (Ananjev, B. G., Leningrad 1968), *Ličnost pri socializme* (kol., Moskva 1968) aj.

Patří k nim i významná práce T. M. Dautova, nazvaná *Osobnost jako sociologický problém*.

V úvodu autor nejprve rozvádí význam všestranného teoretického studia lidské osobnosti. Pak zajímavě vymezuje úlohu sociologie v tomto studiu. Marxistická sociologie podle něho „zkoumá nejobecnější zákony evoluce člověka v systému sociálního celku... na rozdíl od konkrétních věd zkoumá osobnost jako celek a určuje její podstatné charakteristiky v systému jednotlivých společensko-ekonomických formací. Taková analýza odhaluje dialektiku rozvoje osobnosti v procesu vývoje společnosti a objasňuje zároveň specifikum jejího pokroku v každé etapě historického pohybu. Osobnost v systému sociálního celku je souhrnem rozmanitých souvislostí. Určit v této rozmanitosti vztahů a souvislostí podstatné je úkolem sociologické analýzy problematiky osobnosti“ (s. 5).

V tomto vymezení sociologického přístupu ke studiu osobnosti je pozoruhodné dialektické

propojení historicko-genetického, vývojového a systémového statického aspektu.

V první kapitole, nazvané *Problém podstaty člověka*, rozebírá autor především teoretické předpoklady formování marxistické koncepce osobnosti u předmarxistických materialistů. Ukazuje, že jeho základním nedostatkem bylo nedocenení činné stránky člověka, aktivně měnícího přirozený svět. Naproti tomu idealistická filosofie rozvinula problém tvůrčí aktivity člověka, absolutizovala jej však jako problém aktivity absolutního ducha (Hegel). Skutečná podstata skutečného člověka a jeho aktivity zůstala neodhalená.

V druhé části I. kapitoly pak po stručné kritice soudobého buržoazně sociologického pojetí osobnosti přechází Dautov k problému podstaty člověka v marxistické sociologii. Ukazuje, že společným rysem pro všechny základní směry soudobé buržoazní sociologie je odmítání sociální podstaty člověka. „Sociální determinovanost považují za souhrn citů a prožitků, nebo ji sice odvozují ze sociálních faktorů, ale druhořadých (např. T. Parsons, D. Riesman aj.)“ (s. 19). Z toho je patrné, že autor chápe sociální podstatu člověka výhradně v marxistickém, sociálně vztahovém (totálním) smyslu. Přitom nedoceňuje, že řada sociologů-nemarxistů se při svém výkladu lidské podstaty přibližuje marxistickému pojetí a že někteří dokonce tvůrčím způsobem rozvíjejí určité aspekty sociální podstaty člověka, které marxističtí vědci dosud podrobněji nezpracovali.

Z metodologicko-sociologického hlediska je velmi pozoruhodná autorova úvaha o neadekvátnosti pouhého empirického studia osobnosti. Píše: „Nepochopení podstaty člověka různými idealistickými sociologickými směry je podmíněno tím, že osobnost je v nich zkoumána jako konkrétní jedinečnost, jako empirické individuum. Přitom se sociologové domnívají, že se zabývají konkrétní lidskou osobností, a nechápou, že tato osobnost, zkoumaná mimo souvislost se stavem společnosti, vně určité sociální skupiny, vně konkrétní formy činnosti, se může stát buď biologickou jednotkou, zbavenou osobnostních kvalit podmíněných jejími univerzálními souvislostmi, které nelze empiricky zkoumat, nebo izolovaným individuem. V obou případech je samo východisko analýzy osobnosti nesprávné a nemůže vést ke skutečné vědeckému pojetí člověka... Společnost je v daném případě považována za nepřátelskou a cizí sílu, která omezuje individuální snahy osobnosti. Je tomu tak proto, že společnost není chápána jako celek s určitými vztahy, charakterem dělb práce, způsobem rozdělování materiálních prostředků, ale jako bezobsažná abstrakce. V podobných teoretických konstrukcích je i člověk nemenší abstrakcí, přestože se teoretikové domnívají, že zkoumají konkrétní osobnost“ (s. 23–24).

Marxismus naproti tomu vychází při analýze podstaty člověka ze skutečných individuí, jejichž životní praxe se realizuje v určitých společensko-historických podmínkách. „Skutečnými subjekty dějin jsou lidé, kteří uskutečňují své materiální zájmy, zároveň vytvářejí dějiny... Specifikum sociálního života